
İNCELEME / REVIEW

İbn Sînâ'nın *Kitâbu'l-Burhân* Eserinde Bilimin Konu Sorunsal ve İlkelerinin Açıklanması

İLYAS ALTUNER^a

Geleneksel felsefede bilgi kuramı, bilinenden hareketle bilinmeyen bilginin ulaşma biçimindeki apodeiktik tündengimsel yöntem (burhani yöntem) dayalı olarak ortaya konur. Felsefede önceliği her ne kadar varlık bilimi yani ontoloji ve metafizik olsa da, varlık olmak bakımından varlığı inceleyen bu alanın bir yöntemle bağlı olarak ilerlemesi gerekmektedir. Çağdaş anlamda bilgi kuramı Locke ile başlamasına rağmen, kadim felsefenin bilgikuramsal araştırmalarının olmadığını söylemek saçma olur. Bu anlamda mantık, kadim dönem felsefenin ve onun kaplamında bulunan bilimlerin araştırmalarını üzerine bina edecekleri bir bilgi kuramı olmuştur. Mantık esasında bir bilim olmaktan çok bir alettir, araçtır. Bütün felsefe alanları, ister kuramsal isterse pratik olsun, varlığın bir alanına karşılık gelmektedir. Bu varlık alanı metafizikte var olmak açısından incelenirken, fizikte hareket, matematikte nicelik, etik ve siyasette eylemler olarak açığa çıkar. Aristoteles tarafından en yüksek bilim olarak gösterilen metafizik, ilk ilkelerin bilimi olarak değer kazanır. Ancak bu ilkelerin ne olduğu ve nasıl bilinebileceği yönündeki araştırmada, mantığın vazgeçilmez olduğunu görürüz. Zira mantık olmaksızın hiçbir bilim yapılamaz. Çünkü Peripatetik felsefe geleneğinde kesin bilginin şartları, mantıkla belirlenir. Mantık bir anlamda varlıkbilimine ve diğer bilimlere

^a Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
altuneril@yahoo.com

başlangıç olarak bilinmesi gereken bir alettir. Bir bilim olarak nitelememesi, onun bilimselliğin temeli olmasındandır.

Her bilimin ilkeleri, konuları ve sorunları vardır. İbn Sînâ'ya göre ilkeler, bir bilimin kanıtlarının kendilerinden oluştuğu ve bu bilimde açıklanmayan öncüllerdir. Bilim ya kanıtlamaya ihtiyaç duymayacak kadar açık ve seçik ya da kendisinden daha üst bir bilimde kanıtlanabilen türden olmalarından dolayı, veyahut da kendisinden daha aşağıda bulunan bir bilimde kanıtlanmış oldukları için bu öncülleri kanıtlamayla uğraşmaz, onların doğru olduklarını varsayar. Konular, bilim tarafından durumların ve tözsel ilişkilerin incelendiği şeylerdir. Sorunsallar ise, yüklemeleri konularının ve türlerinin ya da ilineklerinin tözsel ilişkileri olan önermelerdir. Bu önermelerle ilgili kesin bir yargı olmayıp onların kesinliği bu bilimlerde ortaya konur.

İbn Sînâ apodeiktik kanıtlamaların ilkelerden oluşturulduğunu, sorunsallar için kanıtlama yapıldığını ve ele alınan o bilimin konusu hakkında kanıtlama oluşturulduğunu söyler. Kanıtlamanın kendisi hakkında olduğu şeydeki amacın tözsel ilinekler olduğu varsayılır. Filozof ilkeleri ikiye ayırmış, ilkinin her bir bilime özgü olan ilkeler olduğunu söylemiştir. Sözelimi, hareketin varlığına inanma doğa bilimine ve her niceliğin sonsuzca bölünmesine olan inanç da matematiğe özgü birer ilkedir. İkinciler ise genel ilkelerdir ve onlar da ikiye ayrılır. Birincisi, her bir şeye dair, ya olumlama ya da olumsuzlamadan birinin doğru olduğu şeklindeki ilke gibi salt olarak bütün bilimlere kuşatan ilkelerdir. İkincisi ise, bir şeye eşit olan şeylerin birbirlerine eşit olduğu ilkesinde olduğu gibi birkaç bilimi kuşatır. Örneğin matematik bilimlerinin her biri bu ilkeyi temele alır. Çünkü bu ilke, doğrudan nicelikle veya niceliğe sahip olan şeylerde kullanılır.

Özel yani bir bilime özgü olan ilkelerin konuları o bilimin ya konusu ya konularının türleri ya konularının parçaları ya da özel ilişkileridir. Bu bilimin yüklemeleri konuya özgü olabileceği gibi konuya özgü olmayıp onun cinsine özgü de olabilir. Genel ilkelere gelirse, bilimlerde bilkuvve ve bilfiil olmak üzere iki şekilde kullanılır. Bu ilkeler bilimlerde bilkuvve kullanıldıklarında bir öncül ya

da kıyasın bir parçası olarak kullanılmazlar, aksine bunların yalnızca gücü kullanılarak birinin doğru olmadığı yerde karşıtının doğru olduğu söylenir. Bilfiil kullanıldıklarında ise ya her iki parçaları bakımından ya da konuları bakımından özelleştirilirler. Sözelimi, geometride her ölçünün ya diğeriyle ortak ya da ondan ayrı olması ifadesiyle şeyin ölçüye, olumlama ve olumsuzlamanın da ortaklık ve ayrılığa özgü kılındığı anlatılmış olur. Diğer yandan bilfiil kullanıldıklarında, yine konuları bakımından özelleştirilirler. Genel öncüde, örneğin bir şeye eşit olan şeylerin tümünün birbirlerine eşit olduğu şeklindeki genel ifade, şey yerine ölçü konulduğunda, ilkede konu durumunda olan şey ölçüye özgü kılınp yüklem olduğu gibi bırakılmış olur.

İbn Sînâ'ya göre bir bilimin ilkeleri ya o bilimin sorunsallarının tamamına ya da bir veya birkaç sorunsalına özgü olması yönünden ikiye ayrılır. Kimi zaman, sayının aritmetiğin konusu olması gibi, bilimin tekil bir konusu olur. Kimi zaman da birden çok konuya sahip olup bu konular kendilerini birleştiren bir şeyde ortak olurlar. Bu durumu çeşitli biçimlerde göstermek mümkündür. Birincisi, örneğin çizgi, yüzey ve cismin ölçüde birleşmeleri gibi, bunları birleştiren bir cinste ortak olmalarıdır. İkincisi nokta, çizgi, yüzey ve cismin sürekli ortaklığında olduğu gibi, aralarındaki sürekli bir şekilde ortak olmalarıdır. Üçüncüsü, tıp biliminin konularının tek bir konunun parçaları değil de tıbbın konuları olarak ele alındıklarında sağlığa nispetlerinde ortak oldukları gibi, bir erekte ortak olmalarıdır. Dördüncüsü ise, kelam biliminin konuları gibi tek bir ilkede ortak olmalarıdır ki, kelam bilimi ya şeriata itaat ya da ilahi olmak bakımından tek bir ilkeye nispette ortaktır.

Sorunsal, ya yüklemli basit ya da şartlı bileşik bir önermeden oluşur. Bileşik olan basit olanı izler. Bu bağlamda her basit sorunsal yüklem ve konuya ayrılır. Bir bilime ait sorunsallardaki konu ya o bilimin konusunun bütünlüğüne ya da o konunun tözsel ilineklere birine aittir. Konunun bütünlüğünü içeren, bilimin konusunun kendisi ya da konunun bir türüdür. İlkinde, cismin sonsuzca bölünüp bölünemeyeceği tartışılır. Bu sorun, gerçekte doğa bilimlerinin sorunlarından biridir. Konunun türü olan, sudaki havanın

kendiliğinden mi yoksa başka bir gücün itmesiyle mi yüzeye çıkmaya çalıştığı şeklindeki tartışma örneğindeki gibidir. Konunun tözsel ilineklelerinden olan ise, ya hareketlerin birbirine karşıt olup olması sorunundaki gibi bilimin konusunun tözsel ilineği, ya güneş ışığının ısıtıp ısıtmadığı sorunundaki gibi bilimin konusunun türlerinin tözsel ilineği, ya zamanın eylemsizlikten sonra mı yoksa önce mi olduğu tartışmasında olduğu gibi bilimin konusunun tözsel ilineğinin tözsel ilineği, ya da hareketin yavaşlamasının eylemsizliğin araya girmesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı tartışmasında ki gibi konunun bir ilişeninin tözsel bir ilineğidir.

İbn Sînâ sonra yüklemli basit önermenin yüklem kısmını ele almaktadır. Sorunda varlığı bilinip nedeni bilinmeyen ve nedeni bilinmek istenen yüklem değil de varlığı bilinmek istenen ama bilinmeyen yüklem, bir cinsin veya ayırımın doğası olması veya da konuyu doğası belirli olduğu takdirde bunlardan bileşen bir şey olması mümkün değildir. Çünkü şeyin tanımında alınan tözsel yükselmelerin o şey kavrandığı zaman o şey için varlıkları açık olmak zorundadır. Yine de bunlardan bazılarının orta terimle açıklanması mümkündür. Ancak her orta terimle yapılan açıklamanın kıyas olduğu söylenemez. Kimi zaman ilksel olanların orta terimle açıklanma olasılıkları vardır. Sözelimi orta terim, yüklem tanım veya betimi yapılır ya da küçük terim için böyle yapılır ve böylelikle konuyla yüklem arasında bağlantı kurar. Enikonu incelemeye kalkışılırsa, bunun kıyas olmadığı açık bir biçimde görülür. Çünkü kıyas, sabit olması gizli olan şeye dair olduğunda olumlama ve açıklama amacını güder. Nedeni gizli olan şey olduğunda ise, nedeni tespit amacını güder. Bu iki amaç bazen bir arada bulunurken bazen de ayrı ayrı bulunurlar. Bu yüklem tanım mı, cins mi yoksa ayırım mı olduğunun bilinmek istenmesi mümkündür. Zira şeyin bir doğa ve bir cin solması ya da bir şeyin ayırımı olması birbirinden farklı şeylerdir. Duyumsayan şey duyumsayan olması yönünden bir doğa iken, başka bir yönden ve insana kıyasla bir cinsin ayırımı olmaktadır. Buradaki sorun, duyumsayanın insanın cinsi olup olmadığı ya da insanın ayırımı veya insanın cinsinin ayırımı olup olmadığıdır. Genel olması açısından göz önüne alındığında duyumsayanın cins

veya cinsin bir ayrımı olabilen bir anlam olması yönünden onun insan için varolup olmadığı sorun oluşturmaz.

Tözsel yüklemelerin varlığına dair açıklama yapmaya girişen İbn Sînâ, bu yüklemelerin bir şey için varlıklarının kanıtlandığını söylemektedir. Bu açıklama, o şeyin tözü bilinmeyip ilinekleriyle bilinmesi, yani mensup olduğu şeyle ya da bir etki ve edilgiye sahip olması yönünden yapılır. Sözelimi, nefsin töz olup olmadığıyla ilgili bir soruşturmada, nefsin töz olduğunun bilinmesi, onun ait olduğu yerin, fiillerinin ya da bedeninin bir yetkinliğinin olduğunun bilinmesiyle ilgili değildir. Zira nefse dair ortaya konmuş bu bilgiler bize nefsin tözünü vermemektedir. Eğer nefsin kendisinin gerçekliğini konu yapmayı başka bir şeyin ona yüklenmesini istersek, yüklem gerçekte önermedeki konunun cinsi olmaz. Aksine kendisi yüklem talep edildiği bu şeyin iliştiği başka bir bilinmeyen şeyin cinsi olur. Bu talep genel olarak konu ve yüklem anlamını tam olarak bilmeyip yalnızca bunların adını bildiğimizde olur. Formun töz olup olmadığına ilişkin bir soruşturma da buna örnek verilebilir. Aslında tözün ne olduğunu, bir konuda bulunmayan varlık olduğunu, yine aslında konunun ve formun ne olduğunu bildiğimizde formun bir töz olduğunu herhangi bir orta gereksinim duymaksızın bilmiş oluruz. Form, maddeye ait olan ve maddenin onsuz var olmadığı şeydir. Formdan ve tözden bir imge elde edersek, kıyasa gerek duymaksızın kanıtlamaya ve kıyas yapmaya başlarız. Hatta yüklem ve sorunsalların konuları bilimin konusuysa, yüklemeleri de onun tözsel ilineklerinden, bu ilineklerin cins, ayırım ve ilineklerindedir. Buna ek olarak, sorunsalların konuları bilimin tözsel ilineklerinden ise, yüklemelerinin konunun cinsinden, türlerinden, ayırımlarından, ilineklerinden, ilineklerinin ilineklerinden, başka ilineklerin cins ve ayırımlarından ve de bunların yerini tutan şeylerden olması olanaklıdır. Kimi zaman iki konu sınıfının yüklemeleri geometri ve aritmetikteki eşitlik gibi cinsiz tözsel ilinekleri olurlar ve fizikteki kuvve ve fiil gibi cins benzer şeyin tözsel ilinekleri olurlar. Hiç kuşku yok ki, kuvve ve fiil varlığa özgü ilineklerdir.

Kanıtlama sorunsallarda yüklem olamayan şeylerin hiçbiri, ister genel isterse özel olsunlar, kesinlikle apodeiktik kanıtlamalı

öncüllerde yüklem olamazlar. Ancak cins, ayırım ve benzeri şeyler bunun dışındadır. Çünkü bunların öncüllerdeki türlerine yüklem olmaları olanaklıdır. Zira büyük terim, orta terimin cinsi veya ayırımı olabilir ve orta terim küçük terimin tözsel ilineği olabilir. İlinekten başlanması ve onun talep edilmesi nasıl olanaklıysa, aynı şekilde cinsinden veya ayırımından başlanması ve bunların talep edilmesi de olanaklıdır. Yine orta terim küçük terimin cinsi veya ayırımı olabilir ve büyük terim de orta terimin tözsel ilineği olabilir. Bu açıdan cins ve ayırımlar yüklem gurubuna katılırlar. Tözsel ilineğin, şeyin ayırım veya cinsi için varlığı, şeyin kendisi için varlığından daha açık olabildiğine göre, ayırım veya cinsin orta terim olması olanaklıdır. Yine aynı şekilde ilineğin türünün şey için daha bilinir olması veya ilinekle ayrılanın şey için daha bilinir olması olanaklı olduğuna göre, bu daha bilinir olanın orta terim olması olanaklıdır. Ancak büyük terimin küçük terimi kurmasına gelirse, bunun sınırlı bir şekilde gerçekleştiğini söylemeliyiz.